
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXII (2025), №1
s. 11–41
doi: 10.36121/isribnyak.22.2025.1.021

Ігор Срібняк
ORCID 0000-0001-9750-4958
(Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)
Юлія Голубнича-Шленчак
ORCID 0000-0001-6591-4493
(Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)

Таборова преса інтернованих вояків Армії УНР у Каліші (Польща), 1921-1924 рр.: тематичне наповнення, особливості тиражування, видавнича база

Анотація: У статті проаналізовано особливості функціонування газетної та журнальної періодики у таборі інтернованих вояків-українців Армії УНР Каліш у Польщі протягом 1921-1924 рр. Відзначено, що таборова преса відігравала надзвичайно важливу організаційно-мобілізаційну роль у середовищі інтернованих, разом з тим намагаючись задовольнити їх особливі потреби. Всі таборові часописи нагально потребували матеріальної допомоги таборян, власне їх благодійних внесків, які передавалися до пресових фондів видань; разом з тим їх редакції намагалися акумулювати кошти шляхом оформлення передплати на часописи як на теренах Польщі, так і поза її межами. З огляду на хронічний брак коштів типографське виконання усіх таборових видань було досить посереднім, але такий стан справ не заважав таборовій пресі ефективно виконувати свої завдання завдяки послідовній редакційній політиці, постійному живому зворотному зв'язку читачів з їх редакціями, тематичному різноманіттю матеріалів часописів. Функціонування таборової преси у Каліші стало ще одним свідченням витривалості українського вояцтва, його здатності виборювати свої ідеали попри всі складнощі еміграційного життя.

Ключові слова: таборова преса, газета, журнал, редакція, табір інтернованих вояків-українців, Армія УНР, Каліш, Польща

Prasa obozowa internowanych żołnierzy Armii URL w Kaliszu (Polska), 1921–1924: treści tematyczne, specyfika kolportażu, baza wydawnicza

Streszczenie: W artykule przeanalizowano specyfikę funkcjonowania prasy gazetowej i czasopismowej w obozie internowanych żołnierzy-Ukraińców Armii URL w Kaliszu w Polsce w latach 1921–1924. Zaznaczono, że prasa obozowa odgrywała niezwykle istotną rolę organizacyjno-mobilizacyjną w środowisku internowanych, starając się jednocześnie zaspokajać ich szczególne potrzeby. Wszystkie czasopisma obozowe pilnie potrzebowały materialnego wsparcia ze strony obozowiczów, przede wszystkim ich darowizn, które przekazywano do funduszy prasowych wydawnictw; równocześnie redakcje starały się gromadzić środki poprzez prenumeratę czasopism zarówno na terenie Polski, jak i poza jej granicami. Ze względu na chroniczny brak funduszy wykonanie typograficzne wszystkich obozowych wydawnictw było dość przeciętne, jednak taki stan rzeczy nie przeszkadzał prasie obozowej skutecznie realizować swoich zadań dzięki konsekwentnej polityce redakcyjnej, stałemu żywemu kontaktowi czytelników z redakcjami oraz tematycznej różnorodności materiałów czasopism. Funkcjonowanie prasy obozowej w Kaliszu stało się kolejnym świadectwem wytrwałości ukraińskiego żołnierstwa, jego zdolności do obrony własnych ideałów pomimo wszelkich trudności życia emigracyjnego.

Słowa kluczowe: prasa obozowa, gazeta, czasopismo, redakcja, obóz internowanych żołnierzy-Ukraińców, Armia URL, Kalisz, Polska

Camp press of interned Army of the Ukrainian People's Republic in Kalisz (Poland), 1921–1924: thematic content, features of circulation, publishing base

Annotation: The article analyzes the peculiarities of the functioning of newspapers and magazines in the camp of interned Ukrainian from the Army of the Ukrainian People's Republic in Kalisz in Poland during 1921–1924. It is noted that the camp press played an extremely important organizational and mobilization role among the internees, while at the same time trying to meet their special needs. All camp magazines urgently needed material assistance from the camp inmates, namely their charitable contributions, which were transferred to the press funds of the publications; at the same time, their editorial offices tried to accumulate funds by issuing subscriptions to magazines both in Poland and abroad. Given the chronic lack of funds, the typographic performance of all camp publications was rather mediocre, but this state of affairs did not prevent the camp press from effectively fulfilling its tasks thanks to a consistent editorial policy, constant live feedback from readers to their editorial offices, and the thematic diversity of magazine materials. The reproduction of the camp press in Kalisz became another testament to the endurance of the Ukrainian military, its ability to fight for its ideals despite all the difficulties of emigration life.

Keywords: camp press, newspaper, magazine, editorial office, camp of interned Ukrainian, Army of the Ukrainian People's Republic, Kalisz, Poland

Вступ

Після вимушеного відступу Армії УНР під тиском більшовицьких військ у листопаді 1920 р. та її переходу на терени Польської держави воїни-українці були розміщені у кількох таборах – Пікуличі (Pikulice), Вадовиці (Wadowice), Ланцут (Łańcut), Александрів Куявський (Aleksandrów Kujawski), Каліш (Kalisz) та інших у статусі інтернованих. Ця подія засвідчила завершення фази збройної боротьби із більшовицькою Росією, що сталося наслідком цілої низки несприятливих обставин (відносно мала чисельність українських військ на той час, вичер-

пання більшості її ресурсів, підписання Польщею перемир'я з Москвою). Попри цю поразку Державний центр УНР на чолі з Симоном Петлюрою та переважна більшість українського вояцтва сподівалися продовжити військове протистояння з більшовиками вже наступного року, використавши своє перебування у Польщі для підготовки чергової спроби відновлення влади УНР на українських землях.

Умови перебування інтернованого українського вояцтва у таборах інтернованих були досить складними, особливо у зимовий період (з огляду на те, що вони мешкали у тимчасових і здебільшого дерев'яних бараках, які опалювалися лише мінімальною мірою). Над інтернованими тяжіли гіркі думки про нещодавню військову поразку Армії УНР, дехто з них взагалі втрачав віру в краще майбутнє та полишав табори, не витримавши випробування багатьма побутовими труднощами. Очевидно, що такий стан справ вимагав негайного реагування з боку вищого політичного керівництва і військового командування Армії УНР, заходами яких у таборах було розпочато проведення культурно-освітньої роботи, що дозволило вже у скорому часі поліпшити морально-психологічний настрій таборян. Цьому в значній мірі сприяло започаткування видання у таборах цілої низки періодичних видань, які взяли на себе місію шпекання національно-патріотичних почувань інтернованих вояків-українців.

Історіографія проблеми

Проблема функціонування української преси у таборовому просторі вже вивчалася (хоч і побіжно) цілою низкою істориків, дослідницька робота яких реалізувалася у кількох узагальнюючих монографіях про специфіку перебування Армії УНР у таборах інтернованих у Польщі¹. Також належить згадати і про розвідки з історії таборової преси, і серед них – про працю Є. Місила² та низку публікацій польського дослідника О. Вішки, з яких можна почерпнути цінну фактологічну інформацію про практично всі таборові газети і журнали, які видавалися у таборі Каліш³. До вивчення особливостей видання української таборової періодики в Польщі звернулася й Н. Сидоренко, один з розділів монографії якої («Свіжі течії» в таборах інтернованих Каліш і Щипіорно») стосувався специфіки таборового пресовидання⁴.

¹ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997; І. Срібняк, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.)*, Київ-Філадельфія 1997; М. І. Павленко, *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.)*, Київ 1999, с. 80-174; О. Колянчук, *Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр.*, Львів 2000; J. J. Bruski, *Petlurowscy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2000.

² Є. Місило, *Бібліографія української преси в Польщі (1918-39) і Західньо-Українській Народній Республіці (1918-19)*, Едмонтон-Альберта 1991.

³ E. Wiszka, *Prasa obozowa żołnierzy armii URL internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920-1924*, „Rocznik Kaliski” 1996-1997, t. 26, s. 153-170; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001; О. Вішка, *Преса української еміграції у Польщі (1920-1939 рр.): історико-бібліографічне дослідження*, Львів 2002.

⁴ Н. Сидоренко, *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.)*, ч. II.: *Преса інтернованих*

Останнім часом матеріал таборової преси все активніше використовуються як історичне джерело, завдяки чому стало можливим повніше реконструювати різні прояви життя та діяльності інтернованих українців у Каліші⁵. Специфіка видання таборової періодики інтернованих вояків-українців у Каліші додатково актуалізується і завдяки доповідям дослідників на міжнародних конференціях⁶ та появі статей, що були підготовлені за матеріалами окремих таборових часописів⁷. Також важливим є те, що видавничий процес у таборах інтернованої Армії УНР (у т.ч. й Калішу) продовжує розроблятися й в рамках дисертаційних досліджень⁸.

Метою статті є окреслення особливостей функціонування газетної та журнальної періодики в таборі інтернованих вояків Армії УНР Каліш (1921–1924), і зокрема проведення аналізу тематичного наповнення, особливостей тиражування, видавничої бази українських таборових часописів. Для її досягнення було проведено пошук і виявлення першоджерел (безпосередньо української преси – газет і журналів, що виходили в таборі інтернованих у Каліші в першій половині 1920-х рр.), а крім того – залучені архівні матеріали і наукова література, здійснена систематизація української періодики, опис, узагальнення отриманої інформації тощо.

З самого початку інтернування Армії УНР у таборах Польщі (грудень 1920 р.) у таборі Каліш перебували вояки 2-ої Волинської та 3-ої Залізної стрілецьких дивізій, життя і побут яких були організовані на військових засадах.

українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924), Київ 2000, с. 97–152.

⁵ І. Срібняк, *Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Каліш (1922 р.)*, „Сумська старовина” 2017, № LI, с. 25–34; І. Срібняк, *Табір інтернованих Військ УНР у Каліші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації*, „Емінак” 2018, № 1(21) (січень–березень), т. 2, с. 42–49; І. Срібняк, *Діяльність освітніх закладів у таборі інтернованих вояків Армії УНР Каліш (1921–1924 рр.)*, „Facta Simonidis” 2020, nr 1 (13), s. 143–161; I. Sribnyak, *Obóz internowanych żołnierzy ukraińskich w Kaliszu: życie kulturalne i artystyczne (1921–1924)*, „Przegląd Wschodni” 2021, t. XVII, z. 1–4 (62), s. 261–274.

⁶ Ю. Голубнича-Шленчак, *Видання таборової газети «Український сурмач» вояками інтернованої Армії УНР у таборах Каліш та Щипіорно в Польщі (1922–1923 рр.)*, „Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи”, [в:] *Збірник наук. пр. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Банська Бистриця-Баку-Ужгород-Кривий Ріг-Херсон, 27 червня, 2019 р.)*, с. 11–12.

⁷ І. Срібняк, *Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український сурмач»)», [в:] *Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація*”: монографія, ред. О.О. Салати, Вінниця 2018, с. 159–174; І. Срібняк, М. Палієнко, *Повсякдення інтернованих вояків Армії УНР у таборах Стишалково і Каліш, Польща, крізь призму публікацій журналу «Наша Зоря» (1921–1923 рр.)*, „Український інформаційний простір” 2022, № 1 (9), с. 209–232; Ю. Голубнича-Шленчак, І. Срібняк, *«Жива праця [нав]коло друкованого слова[...] будила приспані творчі сили» (патріотично-виховна місія журнальної періодики у таборі інтернованих Військ УНР Каліш, Польща, 1921 р.)*, [в:] *Temporis filia veritas. Monographie collective à l'occasion du 100e anniversaire de l'historien français Jacques Le Goff*, édit. I. Sribniak i D. Hryn, Paris-Warszawa 2024, p. 256–269.*

⁸ Ю. Голубнича-Шленчак, *Видавнича діяльність інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921–1924 рр.)*, дис. д-ра філософії. Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ 2021.

Умови їх перебування тут були досить прийнятними, хоча їх харчове забезпечення взимку 1921 р. залишалося на мінімальному рівні, значно поліпшившись з приходом весняного тепла та появою в їх раціоні різних видів городини. Разом з тим командування утвореної тут групи інтернованих Військ УНР приділяло чільну увагу налагодженню в таборі культурно-просвітницької роботи, а також вживало усіх можливих заходів для подолання гострої нестачі газетної і журнальної періодики. Протягом перших місяців інтернування вояки-українці черпали інформацію про події у світі з пресових звітів, які готувались та розсилались до таборів співробітниками Української військово-ліквідаційної комісії у Варшаві. Разом з тим до табору в різний спосіб, але вкрай нерегулярно потрапляли й окремі примірники газет (українських, польських та російських)⁹.

Командування групи інтернованих Військ УНР у Каліші повною мірою усвідомлювало необхідність найскорішого задоволення попиту таборян на українське друковане слово, але організувати регулярне видання газет і журналів у таборі не видавалося можливим через відсутність потрібного для цього друкарського обладнання. Тим не менш – завдяки зусиллям ініціативних старшин (об'єднаних у складі дивізійних культурно-освітніх відділів) на друкарській машинці стали виготовлятися перші примірники таборових видань, обкладинки до яких і малюнки до них виготовлялися вручну. Цей макет міг бути розтиражований (але в дуже обмеженому накладі) на шапірографі, після чого часопис вже мав більші можливості знайти свого читача.

Кардинальні зміни у видавничій сфері настали у кінці серпня 1921 р., коли командувач 3-ої дивізії генерал-хорунжий Олександр Удовиченко зумів організувати придбання друкарського верстату, після чого стало можливим устаткувати дивізійну друкарню. Завдяки цьому у таборі було розпочато досить регулярне видання кількох журналів, чим опікувались їх редколегії, які були утворені при кількох підрозділах двох згадуваних дивізій Армії УНР. В їх числі – літературні часописи «Козацька думка», «За Україну», «За дротом», «Джерело», «Вістник 3-го Інженерного Куреня», «Літературно-Військовий Вістник», «Нове Слово»; літературно-гумористичні (сатиричні) журнали «Око» і «Сич»; газета (у форматі дивізійного листка) «Залізний Стрілець».

Після переведення до табору Каліш у кінці 1921 р. та влітку 1922 р. кількох частин та з'єднань Армії УНР з Ланцута, Александрова Куявського, Вадовиць і Стшалкова, тут було продовжено видання ще кількох періодичних видань (і зокрема часописів 1-ї Запорозької стрілецької дивізії «Військовий Вісник» і «Наша Зоря»), причому їх тиражуванням займалося новостворене видавництво «Чорномор». Довший час (квітень 1922 – серпень 1923 рр.) у таборі видавалася газета «Український Сурмач», виданням якої опікувалися українські культурно-освітні організації. У 1923 р. у таборі побачили світ журнали «Український Інвалід», «Веселка», «Табір», що стало можливим завдяки у т.ч. й створенню у квітні ц.р. «Видавничого фонду», до якого надходили внески від жертводавців та

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3525, оп. 1, спр. 1, арк.1, 2.

начальника групи інтернованих¹⁰. Разом з тим слід відзначити, що згадуваний фонд не міг покрити всі видавничі видатки редколегій згадуваних журналів, відтак пошук коштів для продовження їх тиражування завжди залишався для видавців найнагальнішим завданням.

Літературні часописи

Завдяки активній діяльності кількох осередків товариства «Просвіта» у Каліші протягом 1921 р. вийшли друком чотири журнали («За дротом», «Джерело», «Козацька Думка», «За Україну»), яким хоча й не судилося довге «життя», але всі вони істотно причинилися до зміцнення морального духу інтернованого вояцтва. Досить прикметним є те, що всі вони побачили світ заходами таборових осередків товариства «Просвіта», що діяли при різних частинах 3-ої Залізної дивізії. Крім того згадувані часописи єднали й те, що в них відсутня інформація про склад їх редколегій.

Першим з них став козацький тижневик «За дротом» (видався заходами видавничої секції товариства «Просвіта» школи підстаршин 7-ої бригади 3-ої дивізії). Його основне наповнення складали зразки козацької ліричної творчості, оповідання, спомини тощо. «Матриця» журналу виготовлялася вручну і вже після цього тиражувалася на шапірографі накладом 20-25 примірників кожен номер.

Перше число часопису (вийшло в світ 14 березня 1921 р.) відкривалося редакційною статтею, в якій його видавці спробували пояснити, що спонукало їх до заснування часопису: «В повнім розумінню необхідності забезпечити козацтву можливість одверто висловлювати свої думки – приступаємо ми до вкладання цього журналу. Хай кожний козак сміло виносить на сторінках цього журналу всі свої веселі і сумні думки. У нас не повинно залишатись нічого недосказанного, щоб усі змогли коли буде слушний час знову стати з легкою душею до активної праці. Праця єдина з неволі нас вирве!»¹¹.

Видавці журналу поставили перед собою завдання сприяти піднесенню культурного рівня козацтва, саме до нього зверталась редакція з проханням надсилати свої матеріали. «Пишіть про все, що Вас цікавить, що більше всього дряпає Вашу душу[...]. Надсилайте оповідання, вірші, юмористичні розкази, анекдоти, думки і всякі інші праці, як з минулого, так і з сучасного життя»¹².

Журнал містив постійні рубрики «Гумористика», «День в школі», «Оголошення», «З життя товариства “Просвіта”» (в ній був відзначений її внесок у розвиток культурно-освітньої роботи у таборі та висловлена за це подяка членам товариства). Часопис охоче надавав свої шпальти для розміщення різноманітних зразків козацької творчості. Інколи свят редакція вдавалася до випуску тематичних номерів, яким став № 4, що вийшов з нагоди Великодніх

¹⁰ На пресовий фонд „Український Сурмач”. Щипіорно 1923, 3 червня, ч. 54, с. 7.

¹¹ „За дротом”. Каліш 1921, 14 березня, № 1 (посторінкова пагінація відсутня).

¹² Ibidem.

свят і містив значну кількість привітань, віршів та статей відповідної тематики¹³.

Заходами просвітян зі складу 21-го стрілецького куреня 3-ої дивізії був опублікований єдиний номер тижневика «Джерело» (28 березня 1921 р.). Число було повністю виготовлене вручну та зредаговане колегією (його обсяг становив 16 сторінок). У вступній статті редакція часопису наголосила на «безцінній користі» «живого слова», яке «як чудовий родник[...] б'є з маленького джерела народної душі»¹⁴. Більшість творів було підписано криптонімами. Випуск журналу містив зразки поезії, нариси, спогади, звернення, в ньому знайшлося місце і для рубрик «Телеграмка» та «Поштова скринька».

У свою чергу члени осередку товариства «Просвіта», що діяв при 19 курені 3-ої Залізної дивізії, заснували двотижневик «Козацька думка», перший номер якого вийшов 1 травня 1921 р., а наступний (здвоєний № 2/3, та ймовірно, останній) – 15 червня ц. р. Журнал тиражувався на шапірографії, деякі тексти досить нерозбірливі, ілюстрації були мальовані вручну. Гаслом видання став уривок із поезії Т. Шевченка «*Учітєся, брати мої, думайте, читайте. Чужому научайтєсь і свого не цурайтєсь*», вміщений на обкладинці.

У своєму зверненні до читачів редакція наголосила, що основними завданнями часопису мало стати перш за все «виховання серед козацтва розуміння ідеї визволення Батьківщини від ворогів». Вона також задекларувала свою готовність докласти усіх зусиль задля виховання у вояцтва єдності духу та волі для праці на користь своєї батьківщини: «...ми постараємось з'єднати наш бажання і переконання, – і в цьому з'єднанні виховати єдиний дух, єдину волю для праці на користь своєї батьківщини України»¹⁵.

На сторінках чергового здвоєного номеру часопису була опублікована ціла низка поезій, прозові твори, оповідання¹⁶. Наприкінці числа була розміщена рубрика «Козацький гумор» з анекдотами та різноманітними гуморесками¹⁷. Більшість творів у цих та інших рубриках були підписані криптонімами.

Завдяки зусиллям членів видавничої секції товариства «Просвіти» 3-го кінного полку 3-ої дивізії 28 травня 1921 р. побачило світ перше число літературного журналу «За Україну». Він задумувався як щотижневє видання, але як зазначили самі видавці у № 3, через нестачу коштів він виходив нерегулярно¹⁸. Л. Бачинський (І. Прижмуренко) зазначав, що часопис тиражувався у кількості 32 примірники¹⁹, натомість статистичні звіти про культурно-освітню діяльність оперують цифрою у 64 примірники²⁰.

¹³ „За дротом”. Каліш 1921, 1 травня, № 4 (посторінкова пагінація відсутня).

¹⁴ „Джерело”, Каліш 1921, 28 березня, 16 с.

¹⁵ „Козацька думка”, Каліш 1921, 1 травня, № 1 (посторінкова пагінація відсутня).

¹⁶ „Козацька думка”, Каліш 1921, 15 червня, № 2-3, с.11.

¹⁷ Ibidem, с.21-23.

¹⁸ „За Україну”. Каліш 1921, 1 липня, № 3, 15 с.

¹⁹ І. Прижмуренко [Л. Бачинський], *Видання по таборах інтернованих українських вояків Армії У.Н.Р., „Літопис Червоної Калини”, Львів 1931, січень, №1, с. 23.*

²⁰ О. Вішка, *Преса української еміграції...*, с. 203.

Своїм гаслом видавці обрали слова із широковідомої пісні «Ой, у лузі калина»: «А ми тую червону калину підіймемо...». Засновуючи журнал просвітяни ставили перед собою завдання зміцнити у таборян почуття національної гідності, сприяти популяризації рідної мови, історії та культури, а також ознайомити читачів з «таборовим, так і недавно минувшим бойовим життям» вояків²¹. Для цього часопис уміщував на своїх шпальтах оповідання, повісті, вірші, пісні, спомини учасників боїв за незалежність України. Перші числа були віддруковані на шапірографі, правки вносилися згодом вручну, натомість здвосний № 4/5 від 9 вересня 1921 р. був повністю у типографському виконанні. Кожний випуск починався з висвітлення редакцією останніх важливих подій в Україні та світі.

В числі інших у журналі провадилася рубрика «Всього потроху», в якій подавалася різноманітна актуальна на той час інформація (вісті з України, спортивне життя в таборі тощо). У рубриці «Козача творчість» уміщувалися п'єси, вірші, спогади, авторами яких виступали таборяни. Інколи у кінці номера містилась рубрика «Листи до редакції» та «Оголошення», в якій друкувались різні «цікавинки», зокрема, задачі для «таборових математиків», оголошення про бажання завести знайомство, дотепні поради інтернованим²².

Інколи ініціаторами заснування літературних журналів у Каліші виступали окремі ініціативні старшини Армії УНР, які в такий спосіб намагалися привнести в таборовий побут таборовому побуту вояцтва конструктивний зміст. До їх числа зокрема належав часопис «Нове Слово», перше і єдине число якого були виготовлено заходами сотників І. Бутенка і Тернопільського, а також хорунжого М. Коваленка у квітні 1921 р. До нього увійшли широка палітра різних матеріалів, що були зібрані його співредакторами, крім того номер був проілюстрований значною кількістю малюнків таборових художників Кіма та Барана²³. Серед уміщених до номера матеріалів привертав увагу допис полковника П. Шандрука «Про взаємовідносини старшини і стрільця», ілюстроване оповідання В. Спартенка «Примітивіада» та поезії В. Мандрівця «Тоді шуміли сосни», «До друга». Таборову хроніку репрезентувала замітка В. Коваленка «Зачароване коло», у якій автор зобразив негаразди таборових буднів. Тут же можна було дізнатися про новини з України та світу, а завершувалось число рубрикою «Бібліографія»²⁴.

Ще один гурт старшин (зі складу 3-ої Залізної дивізії) спромігся організувати видання «Вістника 3 окремого інженерного куріня», який задумувався як щотижневий видання, але таборова дійсність внесла свої корективи – і світ побачили лише два його випуски у досить обмеженому накладі (32 примірники). Дослідниками віднайдено лише перший його номер

²¹ „За Україну”. Каліш 1921, 28 травня, № 1, с. 1.

²² „За Україну”. Каліш 1921, 9 вересня, № 4-5, с. 6.

²³ Н. Сидоренко, *«Задля життя» українських часописів на чужині (1919-1924 рр.)*, Київ 2000, с. 35.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 2373, оп. 3, спр. 8, арк. 100-102.

(від 17 травня 1921 р.)²⁵, причому в ньому відсутня інформація про склад редакції часопису. Журнал виготовлявся вручну та тиражувався на папірографі, який через свою недосконалість часом давав неякісний відтиск деяких сторінок.

У першому номері було розміщено звернення редакції часопису до таборового загалу, в якому вони запевняли своїх майбутніх читачів у тому, що «остання година боротьби буде за нами (Армією УНР – *авт.*)», що омріяна перемога вже близько, тим більше що «є ще порох в порохівниці, ще не ослабла козацька сила»²⁶. У ньому також була опублікована стаття, присвячена історії створення 3-го окремого інженерного куреня²⁷. Тут же був розміщений вірш козака Сурдоценка «Мої бажання», в якому йшлося про важке таборове повсякдення²⁸. Завершувався цей випуск фаховою статтею про організацію зв'язку на полі бою, до якої додавалася схема телеграфно-телефонної станції (з поясненнями принципу її роботи)²⁹.

Набагато більші технічно-організаційні можливості мали дивізійні культурно-освітні відділи, в складі яких діяли видавничі секції. Заходами їх членів стало можливим організувати видання друкованих органів у обох дивізіях, щоправда інтенсивність їх тиражування істотно різнилася – якщо газета «Залізний Стрілець» (3-тя Залізна) видавалася довший час, то видавці «Літературно-військового вістника» (2-га Волинська) спромоглися опублікувати лише один його випуск.

Слід відзначити, що «Залізний Стрілець» почав видаватися ще до інтернування Армії УНР у листопаді 1920 р., і попри всі трагічні для неї події цього місяця – його видання відбувалося досить регулярно (до кінця 1920 р. було видано 11 номерів). Обов'язки головного редактора газети спочатку виконував поручник Віктор Осінський (пізніше – Іван Зубенко)³⁰, коректора та технічного редактора – сотник В. Тиссаревський. Редакція газети вважала своїм важливим завданням налагодження зв'язку з читачами, до яких вона зверталася з проханням надсилати дописи про будь-які, навіть найдрібніші прояви українського життя, діяльність еміграційних осередків і таборове повсякдення вояцтва «не стісняючись формою викладу». Вона запропонувала таборянам зосередитися на збиранні матеріалів про визначні бої та події, які мали історичне значення, інформацію про загиблих та місця їхнього поховання.

Протягом 1921-1922 рр. вийшло ще 78 чисел «Залізного Стрільця», щоправда наклад газети ніколи не був значним (30-35 примірників)³¹. Спочатку часопис друкувався тричі на тиждень, але вже у 1921 р. перетворився на

²⁵ О. Вішка, *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.)*: іст.-бібліогр. дослідж., Львів 2002, с. 176.

²⁶ „Вістник 3 окремого інженерного куреня”, Каліш 1921, 17 травня, №1, с. 2–3.

²⁷ *Історія 3-го окремого інженерного куреня*, „Вістник 3 окремого інженерного куреня”, Каліш 1921, 17 травня, № 1, С. 7–9.

²⁸ „Вістник 3 окремого інженерного куреня”, Каліш 1921, 17 травня, № 1, с. 3.

²⁹ *Ibidem*, с. 10–14.

³⁰ Н. Сидоренко, *Національно-духовне самоствердження...*, с. 101–102.

³¹ О. Вішка, *Преса української еміграції...*, с. 104.

щотижневик обсягом 4-6 сторінки малого («таблюдного») формату. В серпні 1921 р. часопис радикально змінив формат свого тиражування – якщо до № 49 «перший» примірник часопису друкувався на машинці та розмножувався далі на шапірографі, то вже починаючи з цього номеру він почав видаватися в досконалішому типографському виконанні. Тоді ж видання отримало своє гасло, що розміщувалося під заголовком газети: *«Маєш шаблю в руці – ще не вмерла козацька мати»*³². Читачі мали можливість передплатувати газету з доставкою в межах Польщі, й навіть з її пересилкою за кордон (що відповідно збільшувало вартість кожного окремого її примірника)³³.

Поява часопису привернула увагу дивізійників, особливо тих, хто мав відповідний освітній ценз та бажав ознайомити таборовий загаль зі своїми полемічними думками або творчими напрацюваннями. Згадуючи про своє перебування в таборі сотник І. Зубенко наголосив на тому, що редакційна кімната «Залізного Стрілець» стала тим місцем, де «жива праця коло друкованого слова розбурхувала мистецькі потенції, будила приспані творчі сили». Тут ледь не щодня таборяни «обмінювались думками, переводили (провадили – *авт.*) жваві дискусії на літературні теми, читали свої твори, критикували їх»³⁴.

На шпальтах газети публікувалися різноманітні матеріали, які були згруповані у кілька розділів. Так, зокрема, зразки художнього слова інтернованих були представлені в рубриці «Козацька творчість», тексти, в яких висміювався хтось (або щось) розміщувалися в розділі «Малий фейлетон» (або «Замість фейлетона»). У газеті обов'язково висвітлювалися головніші політичні події (рубрики «Політичні новини», «Новини дня», «Останні вісті», «Військовий огляд», «Хроніка»). Часопис містив кілька розділів про повсякдення таборян («Життя табору», «Життя дивізії»), а зворотній зв'язок з читачами підтримувався через рубрики «Поштова скринька», «Телеграми» та «Оголошення», в яких традиційно уміщували листи від читачів, їхні прохання, скарги та пропозиції. Різномірну інформацію (здебільшого культурно-мистецького змісту) можна було відчитати в рубриках «Бібліографія», «Огляд преси», «Мистецтво і спорт», «Театр і мистецтво»³⁵.

Заходами культурно-освітнього відділу 2-ої Волинської дивізії 6 грудня 1921 р. вийшов у світ перший (і єдиний) номер «Літературно-військового вістника» (обсягом 58 сторінок), вихід якого був приурочений до роковин І-го Зимового походу Армії УНР. У зверненні до читачів його видавці (інформації про них, так і про склад редколегії часопису бракує – *авт.*) висловили сподівання, що «Вістник» стане дійсним «здоровим» джерелом для національно-державного виховання вояцтва. Задля втілення цієї мети були поставлені наступні завдання: «Об'єднання розпорошеної громадської думки біля одного суто державного

³² „Залізний стрілець”, Каліш 1921, 28 серпня, № 49, с. 1.

³³ „Залізний стрілець”, Каліш 1921, 30 серпня, № 50, с. 2.

³⁴ І. Зубенко, «Веселка» й «веселківці», [в:] *За державність. Матеріали до історії Війська Українського*, Варшава 1938, № 9, с. 227.

³⁵ Н. Сидоренко, *Національно-духовне самоствердження...*, с. 101-102.

критерія; освітлення військової науки; занотовування військових подій, нариси яких безперечно лежать під спудом у нашого суспільства, але які можуть у великій мірі нам, а також майбутній нашій історії, багато де-чого сказати нового»³⁶. Зважаючи на тяжкі умови, в яких доводилося працювати видавцям, вони сподівалися, що читачі з прихильністю віднесуться до цього «паростку, зіхдочого на рідній йому землі, зі співчуттям, тепло й чуло (чуйно – *авт.*), як до свого власного органу»³⁷.

Назва журналу повною мірою відображала його зміст: першу частину часопису склали художні літературні твори, другу – військово-історичні та аналітичні статті з військової тематики. Номер відкривався історичним нарисом «6-го грудня 1919 р.», і містив виклад основних етапів I-го Зимового походу³⁸. Дану тематику продовжували вірші В. Конопацького «І сплять вони тихо могутні орли» та Аполлона Падоліста «Чарівна могила». Нарис Д. К-ського «Пережиток» містив роздуми автора про «рису рабства і приниженості», притаманного частині українського народу, який знаходячись весь час під ярмом недружніх сусідів, не мав можливості «породити людей с широким державним світоглядом, людей незалежних». Україна не зможе стати сильною незалежною державою допоки пануватиме цей «пережиток» мислення – робив висновок автор цього нарису³⁹. Також на сторінках журналу була опублікована ціла низка літературних нарисів та оповідань (у т.ч. новела «Мати дика» Гі де Мопассана у перекладі з французької Можейка (у сучасному українському перекладі «Пані дика» – *авт.*), а також поезій.

Друга частина часопису починалась із нарису генерал-хорунжого В. Куца «Дух чи матерія?», який являв собою огляд подій Першої світової війни та військової історії в цілому з елементами їх аналізу⁴⁰. Автор обстоював думку про те, що для успішного ведення бою потрібна висока маневрена здатність війська, якої можна досягти завдяки навчанню та вихованню командного складу в дусі єдиної військової думки та використання всіх видів військової техніки. Також були представлені статті В. Сігаріва «Сущність війни та значення армії», В. Є. «До питання воєнної термінології», Г. Радченка «Під чорним островом» (спогади про евакуацію за р. Збруч у червні 1920 р.). Часопис містив рубрику «Хроніка», в матеріалах якої йшлося про життя табору, новини з України та світу. Як зазначав О. Вішка, з огляду на коло авторів «Літературно-військового вісника», його з впевненістю можна вважати предтечею літературного журналу «Веселка», заснованого у Калішському таборі у 1922 р.⁴¹

Отже, літературні часописи, які вийшли друком у таборі Каліш протягом 1921 р., були свідченням готовності інтернованого українського вояцтва долати

³⁶ Від Редакції. До громадянства! „Літературно-військовий вісник“, Каліш 1921, Грудень, № 1 (зворотна сторона обкладинки).

³⁷ „Літературно-військовий вісник“, Каліш 1921, грудень, № 1, с. 1.

³⁸ 6-го грудня 1919 р. „Літературно-військовий вісник“, Каліш 1921, грудень, № 1, с. 1.

³⁹ Д. К-ський, *Пережиток*, „Літературно-військовий вісник“, Каліш 1921, грудень, № 1, с. 9–10.

⁴⁰ В. Куц, *Дух чи матерія?* „Літературно-військовий вісник“, Каліш 1921, грудень, № 1, с. 32–37.

⁴¹ О. Вішка, *Преса української еміграції...*, с. 223.

труднощі таборового існування в очікуванні повернення до України з метою продовження боротьби з більшовизмом. У багатьох випадках це були лише спроби започаткувати видання журналу, бо їх існування обмежувалася виходом першого або кількох номерів, наклад яких не перевищував кількох десятків примірників. Причинами цього була майже повна відсутність у їх видавців матеріальних ресурсів для їх регулярного тиражування, а їх потенційним читачам гостро бракувало коштів для купівлі усього самого необхідного, відтак вони не мали можливості підтримати ці журнали придбанням їх окремих номерів чи передплатою. Єдиним виключенням був «Залізний Стрілець», який у статусі дивізійного листка отримував відповідну грошову дотацію від командування 3-ої Залізної дивізії, що дозволяло редколегії цього часопису забезпечувати його регулярний випуск.

Літературно-гумористичні (сатиричні) часописи

Бажання частини інтернованих використати гумор і сатиру для висміювання окремих негативних сторін таборового життя реалізувалося в заснуванні двох літературно-гумористичних (з елементами сатири) журналів – «Око» і «Сич». Останній мав недовгу видавничу історію – загалом вийшло лише два його числа, які були розтиражовані кустарним способом. Макет журналу виготовлявся повністю вручну (у т.ч. й обкладинка), тексти були написані або від руки або віддруковані на машинці, після чого її в обмеженому накладі тиражували на шапірографі, поправки вносились вже після копіювання. Для виготовлення обкладинки використовувався кольоровий папір (№ 1 мав помаранчевий колір, № 2 – фіолетовий). Формат видання становив 21х33 см.

У першому номері було наведено пояснення обрання саме такої назви часопису, бо спочатку висловлювалися різні пропозиції – як то: «Шершень», «Чміль» («Джміль» – *авт.*), «Деркач», «Комар», «Оса», «Колючки», «Коса», але жодна з них не припала до душі вояцтву. Один із таборян взагалі висловлював своє неприйняття ідеї заснування журналу, але це відверто не сподобалося іншим інтернованим, які влучно охарактеризували його як такого, що «завжди сичить, як той сич». Вояки вирішили, що було би символічно так і назвати видання («Сич»), адже «Сич має сичати на всіх і кожного». Редколегія (докладніша інформація про її склад відсутня – *авт.*) сподівалася, що матиме можливість публікувати на шпальтах часопису будь-яку інформацію про будь-що та будь-кого, незважаючи на цензуру⁴².

Публікуючи свої матеріали в часописі, автори здебільшого приховували свої справжні імена під псевдонімами (Пан, Слобожанин, К. Невідомий, Не галичанин, Глядач, Грішний, Не сотник, а хорунжий та ін.), сподіваючись в такий спосіб убезпечити себе від неприємностей з цензурою. Це ж стосувалося й більшості карикатур, шаржів та малюнків, автором яких виступав таборянин, який приховував своє справжнє ім'я під псевдонімом *Каран-Даш* (решта належала його колегам Богдановичу та таборянину під криптонімом А.Т.).

⁴² „Сич”: сатирично-гумористичний і літературний журнал. Каліш 1921, 28 січня, №. 1, с. 2-3.

Зміст часопису поділявся на різні рубрики, і серед них відділ «Кажуть» (щодо матеріалів, які уміщувалися у цьому розділі, то редакція обачливо попереджала, що не бере на себе жодної відповідальності за опубліковані в ній різноманітні «новини» гумористично-пліткарського змісту, які оберталися у середовищі інтернованих). Своєрідним продовженням цієї рубрики були розділи «Вражіння» та «Офіційний відділ», у яких висвітлювались важливі новини, але теж в гумористичній «обгортці». Характеризуючи матеріали цього журналу, О. Вішка мав усі підстави стверджувати, що опубліковані в ньому статті більше просякнуті сатирою, ніж гумором, а вірші мають виразне гірке та тужливе звучання⁴³.

Видання ще одного літературно-гумористичного журналу – з промовистою назвою «Око», гаслом якого стала фраза «*Загляне в саму душу, глибоко, глибоко*», стало можливим завдяки зусиллям гурту старшин Волинської дивізії. Перше його число вийшло у світ 30 січня 1921 р., а протягом усього часу його існування (до кінця червня 1921 р.) побачили світ 22 номери цього часопису, причому весь наклад останнього випуску був повністю конфіскований (ймовірно за рішенням української таборової цензури). Обсяг журналу становив 15-20 сторінок, тираж – 20-30 примірників. Журнал друкувався на машинці та тиражувався на шапірографі, наслідком чого окремі його текстові матеріали були досить нечіткими⁴⁴.

У першому числі журналу його редакція (докладніша інформація про її склад відсутня – *авт.*) умістила вступну статтю, в якій пояснила мету його заснування необхідністю встановлення зв'язку «з усіма групами українського громадянства, що є розкидане по Польщі», та послідовну боротьбу «з тою анархією, легкодухістю, та часом провокаційними чутками, які так некорисно відбиваються на наших моральних почуваннях». Разом з тим редакція вважала за доцільне й «оглянутися назад, на полишений шлях, та всебічно простудіювати та проаналізувати його»⁴⁵. У подальшому майже кожен випуск журналу відкривався редакційною статтею, в якій аналізувалася політична ситуація в світі або наводилися роздуми щодо перспектив майбутньої боротьби за незалежну Українську державу.

«Око» мало такі постійні рубрики: «Історія 2-ої Волинської стрілецької дивізії», «З таборового життя», «Наша хроніка». У двох останніх з них йшлося про різні аспекти життя у таборі та поза ним (ці матеріали були відповідно структуровані у підрубрики: «мова», «театр», «спорт та забави», «свята і річниці», «політика», «табір і місто», «життя у німецьких таборах» та ін. Також у цих рубриках інколи уміщувалися фрагменти з щоденників та окремі нариси вояків про їх перебування у таборі. Часопис розмістив на своїх шпальтах цілу низку оповідань та п'єс (автором більшості з яких був В. Смутний), а також значну кількість поетичних творів, у переважній

⁴³ О. Вішка, *Преса української еміграції...*, с. 283.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3525, оп. 1, спр. 14, арк. 61.

⁴⁵ „Око”, Каліш 1921, 20 січня, № 1, с. 1.

більшості авторства самих інтернованих та огляди таборових театральних вистав.

Ще одна постійна гумористична рубрика – «Наша енциклопедія» – мала формат тлумачного словника, де на кожну букву був тематичний підбір слів і окреслення їх смислового навантаження з точки зору таборян. Відтак невідомий дописувач журналу подав своє розуміння значення терміну *Антанта*, яка на його думку була «збіркою держав, які цікавляться Полтавськими паляницями, Київським цукром, Катеринославськими копальнями»⁴⁶.

З нагоди важливих подій редакція практикувала видання тематичних номерів журналу. В їх переліку – сьомий номер, який вшановував пам'ять про Кобзаря, здвоєний № 9-10 (від 30 березня 1921 р.) був присвячений подіям Першого Зимового походу Армії УНР. Цей випуск звертав на себе увагу зокрема й тим, що містив кілька портретів його учасників: генерал-поручника М. Омелянковича-Павленка, генерал-хорунжих О. Загородського і О. Галкіна, полковника Олександра Волосевича. Великодній випуск (№ 14 від 1 травня 1921 р.) містив велику кількість святкових привітань, оповідань та віршів авторства П. Гладкого, В. Смутного, В. Конопацького, А. Мусіяки та ін. Навесні 1921 р. журнал подав огляди двох важливих подій в житті інтернованих – приїзд до табору головного отамана Військ УНР Симона Петлюри (№ 11) і візит маршала Юзефа Пілсудського (№ 17).

У травні 1921 р. редакція зіштовхнулася з фінансовими проблемами, не маючи достатньо коштів для продовження видання журналу. Але при цьому вона заперечила чутки про його закриття і у № 17 висловила подяку коменданту штабу 2-ої Волинської дивізії підполковнику Задорожному за допомогу у виданні чергового числа⁴⁷. В пошуках матеріальних засобів для продовження видання журналу редакція вирішила звернутися до своїх читачів з проханням про допомогу, закликавши їх до внесення благодійних внесків до видавничого фонду журналу (для цього була створена відповідна рубрика)⁴⁸. У ній вказувалися прізвища жертводавців, висловлювалися окремі подяки, зокрема – Українському горожанському комітетові у м. Львові за вагомий грошовий внесок (5000 м. п.)⁴⁹.

Як виявилось, брак коштів для видання був лише однією проблемою, між тим вже в червні 1921 р. редколегія опинилася у ситуації, коли таборовою цензурою був конфіскований увесь наклад 22-го випуску журналу. В силу цього видання часопису в червні 1921 р. було припинено⁵⁰, але вже на початку липня журнал відродився, проте вже у новій іпостасі – як суто літературний тижневик під старою назвою «Око», що стало можливим завдяки заходам членів культурно-освітнього відділу 2-ої Волинської дивізії. «Інтриги» відродженню часопису

⁴⁶ *Наша енциклопедія*, „Око”. Каліш 1921, 20 лютого, № 4 (посторінкова пагінація відсутня).

⁴⁷ „Око”, Каліш 1921, 22 травня, № 17. С. 18.

⁴⁸ „Око”, Каліш 1921, 29 травня, № 18 (посторінкова пагінація відсутня).

⁴⁹ „Око”, Каліш 1921, 5 червня, № 19. С. 9.

⁵⁰ О. Вішка, *Преса української еміграції...*, с. 255.

додавало те, що на обкладинці був помилково вказаний 1920 р., а нумерація «повсталого з попелу» часопису починалася наново. Цілком можливо, що помилка з роком була зроблена свідомо, у сподіванні на те, що до минулорічних випусків у цензури жодних претензій вже не виникатиме.

У першому числі була уміщена редакційна стаття «З наших думок», адресована усім читачам, в якій містився заклик до згуртування всіх інтернованих вояків-українців: «не розпорошуймося, а тримаймося купи, дбаймо всіма силами над піднесенням нашої національної освіти[...]. Тільки в єднанні національних сил перемога, тільки щире кохання до Неньки (тут: України – *авт.*) доведе нас до здійснення наших ідеалів і створить в майбутньому велике державне тіло»⁵¹.

Журнал містив кілька рубрик, матеріали яких були висвітлювали таборове повсякдення інтернованого вояцтва («З таборового життя», «З життя таборового театру», «З наших думок», а також окремий розділ, присвячений питанням освіти у таборах). Серед особливих подій у житті табору слід відзначити приїзд до Калішу головного отамана С. Петлюри, з нагоди чого було проведено цілу низку культурно-освітніх заходів: спортивну олімпіаду, виступи членів гуртка «Відродження» та танцюристів під керівництвом Авраменка, увечері відбулася вистава таборового театру «Запорожець за Дунаєм»⁵². Як і його попереднику, оновленому «Оку» гостро бракувало матеріальних ресурсів для сталого тиражування, в силу чого у своєму черговому (№ 8) випуску редколегія повідомила про можливу затримку з виходом наступного номера, який став останнім⁵³.

Попри те, що літературно-гумористичних журналів у таборі було тільки два, вони справляли значний мобілізаційний вплив на інтернованих, допомагаючи їм силою художнього слова, дотепним малюнком і карикатурою долати труднощі таборового повсякдення. Ці видання більшою мірою залежали від спонсорських внесків, і слід відзначити, що таборяни знаходили можливість підтримати їх хоча би скромним внеском, попри поступове вичерпання грошових заощаджень українського вояцтва.

Видання «загального інтересу» та «вузькоспеціалізовані» часописи

У 1922 р. ситуація з виданням журналів у таборі цілковито перемінилася, що було пов'язано з усвідомленням нездійсненності надій інтернованих на скоре повернення додому, що особливо проявилось після невдачі II-го Зимового походу. Творчі поривання частини старшинства Армії УНР, що реалізовувалися зокрема й у виданні часописів у 1921 р., були пригнічені необхідністю заробітку коштів, потрібних для прожиття в таборі та стабілізацією більшовицької влади в Україні. Водночас у 1922-1923 рр. командування Армії УНР приділяло значно більше уваги видавничій справі, а крім того – спрямовувала на потреби таборових видань певні грошові квоти. Завдяки цьому та заходам командирів дивізій з устаткування таборової друкарні стало можливим поліпшити поліграфічне

⁵¹ „Око”: літературний тижневик. Каліш 1921, 3 липня, № 1, с. 2.

⁵² „Око”: літературний тижневик. Каліш 1921, 31 липня, № 5 (посторінкова пагінація відсутня).

⁵³ „Око”: літературний тижневик. Каліш 1921, 18 вересня, № 8, с. 16.

виконання журналів, які вже не містили рукописних вставок та тиражувалися у повністю типографському виконанні.

Серед них найповажніший вплив справляла загальноармійська газета «Український Сурмач» (її відповідальним редактором був Леонід Волохів, головою редколегії – Іван Гончаренко), видання здійснювалося у друкарні табору Щипіорно та забезпечувалося заходами еміграційного уряду УНР (з квітня 1922 р.). Новий часопис з самого початку свого тиражування розповсюджувався у всіх таборах інтернованих та користувався повагою як у таборян, так і в середовищі українських політичних емігрантів у Польщі та інших країнах Європи. На його сторінках висвітлювались важливі події в світі, подавалась таборова хроніка з оглядами культурно-освітньої діяльності вояцтва, насамперед на театральній та видавничій ниві та ін.⁵⁴

Попри всі обмеження таборового життя у Каліші завжди залишалось місце для реалізації творчих проєктів інтернованих, яким став новий літературно-мистецький часопис «Веселка» (до її редколегії увійшли Ф. Крушинський (відповідальний редактор), М. Селегій, А. Листопад та А. Коршнівський). На відміну від інших таборових літературних видань він зібрав навколо себе справжню плеяду митців художнього слова з числа таборян. Автори, які публікували свої перші спроби у журналах на кшталт «Літературно-військового вісника», «Нашої зорі», «Око», подавали до «Веселки» вже зрілі «достиглі плоди» своєї творчості. Часопис зростив не лише талановитих письменників, а й вправних ілюстраторів, які згодом прикрасили своїми орнаментами та заставками ще не одне видання. «Веселка» стала зразком розвитку та еволюції видавничої справи у таборах, адже її видавці прийняли усі зауваги, які були висловлені читачами до змістового наповнення часописів, що тиражувалися у 1921 р.⁵⁵

У 1923 р. до фактично двох існуючих у Калішському таборі часописів додалися ще три, які доцільно віднести до розряду «вузькоспеціалізованих»: журнали «Український Інвалід», «Бюллетень» і «Табір». Перший із них засновувався як двотижневє видання, наклад його першого номера був розтиражований у друкарні 3-ої Залізної дивізії у вересні 1923 р. Видавцем часопису виступило центральне правління Всеукраїнської спілки воєнних інвалідів Армії УНР (ВСВІ)⁵⁶.

Мета часопису «Український Інвалід» полягала в плеканні національно-державної української ідеології серед членів Спілки, всебічному висвітленні її діяльності на еміграції, захисті правового становища українських інвалідів, висвітленні культурно-освітніх заходів ВСВІ. Найважливішим завданням

⁵⁴ Див.: Ю. Голубнича-Шленчак, І. Срібняк, *Голоси таборової преси інтернованих вояків-українців у Щипіорно, Польща (1922 – вересень 1923 рр.)*, „Український інформаційний простір” 2024, № 1 (13), с.135-158.

⁵⁵ Див.: Ю. Голубнича-Шленчак, І. Срібняк, Н. Сидоренко, «Смолоскип, що [...] світив національними кольорами»: особливості літературно-мистецького журналу «Веселка» у Каліші, Польща (1922–1923 роки) // „Український інформаційний простір”, 2025, № 1(15), с. 129-152.

⁵⁶ „Український інвалід”, Каліш, 1923, № 1, вересень (обкладинка).

журналу стало вияснення для європейської спільноти інвалідів того, що члени ВСВІ набули каліцтва під час боротьби за незалежність своєї держави і попри все не відречуться від подальшої оборони суверенних прав української нації.

Змістовим наповненням для журналу слугували статті та матеріали з історії визвольної боротьби з відповідними ілюстраціями, матеріали, що висвітлювали б життя національних спілок інвалідів, а також хроніка про повсякденне життя членів Спілки. Також кожне число мало містити список загиблих та уміщувати некрологи. Відділ «Бібліографії» призначався для публікації літературних нарисів про героїв-інвалідів.

У № 1 було надруковано низку оповідань, заміток і віршів, уміщено статистичний матеріал «Кількість інвалідів зі світової війни», у рубриці «Відділ офіційний» та «Хроніка» подано інформацію про V-й з'їзд воєнних інвалідів Польщі, I-й з'їзд української еміграції на теренах Польщі, а також витяги із його резолюцій тощо. Наприкінці числа на звороті обкладинки були вміщені оголошення про діяльність видавництва «Чорномор», реклама газет та журналів «Нова Україна», «Промінь», «Заграва», «Книжка», «Вісник спілки лікарських помічників» та «Табір»⁵⁷.

В кінці 1923 р. у Каліші заснувався ще один часопис, ініціатором створення якого виступило «Товариство шкільної молоді на інтернації в Польщі». Останнє спромоглося організувати видання свого власного «Бюллетеню», на шпальтах якого подавалась інформація про діяльність товариства, а також наводилися суми пожертв, які надходили до його фонду. Змістовим наповненням бюллетеню безпосередньо займалась «Управа для допомоги шкільній молоді на інтернації». Редактором перших двох номерів був А. Коршнівський, а з березня 1924 р. цю посаду обійняв К. Подільський. Загалом з кінця 1923 і до літа 1924 рр. було видано чотири номери «Бюллетеню».

На сторінках цього журналу часто друкували зведені таблиці із зазначенням обсягів благодійних внесків та іменами чи назвами організацій, від яких вони надходили. Також інколи вміщувались листи від близьких до товариства осіб, у яких вони коротко оповідали про своє життя на чужині⁵⁸. У другому числі часопису була розміщена таблиця видатків та прибутків за кожний місяць поточного року, а рубрика «Хроніка» складалася з коротеньких дописів про діяльність товариства⁵⁹.

З усіх журналів, що видавалися у Каліші журнал «Табір» залишив помітний слід в історії – вже хоча би тому, що видався до 1939 р. Він був заснований влітку 1923 р. заходами групи генералів та старших офіцерів Армії УНР, до числа його співтворців належав й головний отаман Симон Петлюра, який підготував до його першого номеру статтю, де були сформульовані програмні завдання для

⁵⁷ „Український інвалід“, Каліш 1923, № 1, с. 12.

⁵⁸ „Бюллетень товариства допомоги шкільній молоді на інтернації в Польщі“, Каліш 1924, 1 лютого, № 1, с. 2.

⁵⁹ „Бюллетень товариства допомоги шкільній молоді на інтернації в Польщі“, Каліш 1924, 1 березня, № 2, с. 4.

усієї української військової еміграції. Від початку видання переважна більшість статей була присвячена майже виключно військовій тематиці, але починаючи з 1927 р. у журналі стали уміщувати різножанрові матеріали ідеологічного, політичного, полемічного характеру, що були об'єднані ідеєю відновлення УНР. Загалом до 1939 р. вийшло друком 37 номерів журналу, до яких увійшли статті відомих військових діячів Армії УНР, матеріали мемуарного характеру, інформації з аналізом політичної ситуації тощо. За цей час часопис став одним з важливих центрів розвитку української військово-теоретичної думки та осередком згуртування українських комбатантів⁶⁰.

Висновки

З числа усіх таборів інтернованих вояків Армії УНР у Польщі Каліш посідав першість – попри всі складнощі таборового життя українська періодика тиражувалася тут найактивніше – протягом 1921 р. з різною періодичністю у цьому таборі виходило загалом 11 різножанрових газет і журналів). Це стало можливим завдяки тому, що командування дислокованих у Каліші дивізій (генерали О.Удовиченко і О.Загородський) вважали своїм обов'язком сприяти організації видавничої справи, розуміючи наскільки важливим для формування світогляду інтернованих є друковане українське слово. Відтак завдяки членам видавничих секцій дивізійних культурно-освітніх відділів стало можливим організувати видання часописів, неперіодичних листків та іншої поліграфічної продукції.

Разом з тим не менша заслуга належала й досить нечисленному колу тих старшин Армії УНР, які вважали своїм патріотичним обов'язком участь у змістовному наповненні та редагуванні калішської газетної і журнальної таборової періодики, роблячи це здебільшого на безоплатній основі. При цьому вони намагалися втілити свої творчі ідеї, поділитися думками та переживаннями, закарбувати спогади про своє минуле у лавах Армії УНР, зафіксувавши для нащадків історію її частин та з'єднань. Завдяки цьому кожен випуск будь-якого таборового видання знаходив свого читача (як в таборі, а й поза його межами), ефективно виконуючи при цьому своє найголовніше призначення – національно-патріотичну мобілізацію інтернованих вояків-українців та української військової еміграції в Європі загалом.

У 1922 – першій половині 1924 рр. динаміка видання таборової преси істотно змінилася, причому в бік істотного скорочення, і в Каліші функціонувало вже лише п'ять досить вузькоспеціалізованих часописів. Така ситуація була зумовлена як відсутністю коштів, потрібних для започаткування нових видань

⁶⁰ Див.: І. Срібняк, *Науково-військовий часопис української еміграції «Табір» (1923-1939 рр.): історіографія та джерела*, „Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія” 2007, вип. 13, с. 179-187; Ю. Голубнича-Шленчак, *Видання часопису «Табір» українською військовою еміграцією в Польщі (1923-1939 рр.)*, „European philosophical and historical discourse” 2019, vol. 5, is. 4, s. 63-70; М. Кротофіл, І. Срібняк, Н. Яковенко, *Журнал «Табір» (1923-1939): тематична палітра та інформаційний потенціал публікацій, роль у консолідації української військової еміграції у Польщі*, „Київські історичні студії” 2025, № 1(20), с. 47-53.

(продовження тиражування вже існуючих) в державний скарбниці УНР, так і все більшим зuboжінням інтернованих, які були змушені витрачати всі свої зароблені кошти на власні базові потреби (харчування та одяг).

Позитивним явищем у 1922 р. стало заснування літературно-мистецьких товариств, які приймали на себе справу видання журналів (як то мало місце з часописом «Веселка»), а також активне залучення коштів від жертводавців. В окремих випадках видавці отримували обмежену фінансову допомогу від структур Державного центру УНР в екзилі (журнал «Табор»), особливо коли на часопис покладалися особливі завдання в справі згуртування української військової еміграції в Європі.

Матеріали таборової преси у Каліші були та залишаються одними з найважливіших джерел, виявлення та опрацювання яких (так само як і документів українських та зарубіжних архівосховищ) являє собою фактично єдиний шлях до нагромадження та синтезу великого масиву фактологічної інформації з історії діяльності таборових громад інтернованих вояків-українців у згадуваному таборі. Зі сторінок калішських таборових видань до нас промовляє сама понад столітня історія наших земляків, які боролися за волю і незалежність УНР, а зазнавши мілітарної поразки – продовжили виборювати українську державність на чужині, свято віруючи у державно-політичне самоствердження України.

Термінологічний апарат

Газета – періодичне велико- або малоформатне видання, що покликане оперативно інформувати про найважливіші поточні події загального характеру чи певної галузей тематики. Виходить через певні короткі проміжки часу (від доби до тижня, інколи рідше).

Журнал – періодичне видання, що публікується з певною регулярністю (щотижнево, щомісячно, щоквартально або й рідше) та містить аналітичні та публіцистичні статті, есе, замітки, з широкою (або вузькоспеціалізованою) тематики, а також ілюстративні матеріали.

Часописи – сукупне окреслення періодичних видань (як газет, так і журналів), серійні видання, які можуть мати політичне, наукове або літературно-мистецьке спрямування.

BIBLIOGRAFIA – REFERENCES

Archival sources:

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

ф.3525, оп.1, спр.1, арк.1, 2; спр. 14, арк. 61.

ф.2373, оп.3, спр.8, арк.100-102.

Periodicals:

- „Бюлетень товариства допомоги шкільній молоді на інтернації в Польщі”, 1924, № 1, 2.
„Вістник 3 окремого інженерного куріня” 1921, № 1.
„Джерело” з 28 марса 1921.
„За дротом” 1921, № 1, 4.
„За Україну” 1921, № 3.
„Залізний стрілець” 1921, № 49, 50.
„Козацька думка” 1921, № 1, 2-3.
„Літературно-військовий вістник” 1921, № 1.
„Око : літературний тижневик” 1921, № 1, 5, 8.
„Око” 1921, № 1, 4, 17, 18, 19.
„Сич” 1921, № 1.
„Український інвалід” 1923, № 1.

Studies:

- Bruski J.J., *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2000.
Karpus Z., *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997.
Sribnyak I., *Obóz internowanych żołnierzy ukraińskich w Kaliszu: życie kulturalne i artystyczne (1921-1924)*, „Przegląd Wschodni” 2021, t. 17, z. 1-4 (62).
Wiszka E., *Prasa obozowa żołnierzy armii URL internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920-1924*, „Rocznik Kaliski” 1996-1997, t. 26.
Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001.
Вішка О., *Преса української еміграції у Польщі (1920-1939 рр.): історико-бібліографічне дослідження*, Львів 2002.
Голубнича-Шленчак Ю., Срібняк І., *Жива праця [нав]коло друкованого слова [...] будила приспані творчі сили (патріотично-виховна місія журнальної періодики у таборі інтернованих Військ УНР Каліш, Польща, 1921 р.), „Temporis filia veritas. Monographie collective à l'occasion du 100e anniversaire de l'historien français Jacques Le Goff”, édit. I. Sribniak i D. Hryn, Paris-Warszawa 2024.*
Голубнича-Шленчак Ю., *Видання таборової газети «Український сурмач» вояками інтернованої Армії УНР у таборах Каліш та Щипіорно в Польщі (1922-1923 рр.) [в:], Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи: збірник наук. пр. матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., 2019.*
Голубнича-Шленчак Ю., *Видавнича діяльність інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921-1924 рр.)*, дис. д-ра філософії. Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ 2021.
Голубнича-Шленчак Ю., *Видання часопису «Табір» українською військовою еміграцією в Польщі (1923-1939 рр.)*, „European philosophical and historical discourse” 2019, vol. 5, is. 4.
Голубнича-Шленчак Ю., Срібняк І., *Голоси таборової преси інтернованих вояків-українців у Щипіорно, Польща (1922 – вересень 1923 рр.)*, „Український інформаційний простір” 2024, № 1 (13).
Голубнича-Шленчак Ю., Срібняк І., Сидоренко Н., *«Смолоскип, що [...] світив національними кольорами»: особливості літературно-мистецького журналу «Веселка» у Каліші, Польща (1922–1923 роки) // „Український інформаційний простір”, 2025, № 1(15)*
Колянчук О., *Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр.*, Львів 2000.

- Кротофіл М., Срібняк І., Яковенко Н., Журнал «Табір» (1923–1939): тематична палітра та інформаційний потенціал публікацій, роль у консолідації української військової еміграції у Польщі „Київські історичні студії” 2025, № 1(20).
- Місило Є., *Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і Західньо-Українській Народній Республіки (1918–19)*, Едмонтон-Альберта 1991.
- Павленко М.І., *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)*, Київ 1999.
- Сидоренко Н., *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.), ч. II: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924)*, Київ 2000.
- Сидоренко Н., *«Задротяне життя» українських часописів на чужині (1919–1924 рр.)*, Київ 2000.
- Срібняк І., *Науково-військовий часопис української еміграції «Табір» (1923–1939 рр.): історіографія та джерела*, „Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія” 2007, вип. 13.
- Срібняк І., *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ-Філадельфія 1997.
- Срібняк І., *Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Каліш (1922 р.)*, „Сумська старовина” 2017, № LI.
- Срібняк І., *Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український Сурмач»)*, [в:] *Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація: монографія*, ред. О.О. Салати, Вінниця 2018.
- Срібняк І., *Табір інтернованих Військ УНР у Каліші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації*, „Емінак” 2018, № 1(21), т. 2.
- Срібняк І., *Діяльність освітніх закладів у таборі інтернованих вояків Армії УНР Каліш (1921–1924 рр.)*, „Facta Simonidis” 2020, nr 1 (13).
- Срібняк І., Палієнко М., *Повсякдення інтернованих вояків Армії УНР у таборах Стишалково і Каліш, Польща, крізь призму публікацій журналу «Наша Зоря» (1921–1923 рр.)*, „Український інформаційний простір” 2022, № 1 (9).

